
Aspekti

Izvorni znanstveni rad
UDK 316.75:324(497.13)"1990"

Vrijednosne orijentacije postmoderne u izborima 1990.

INGE PERKO-ŠEPAROVIĆ*

Sažetak

Već gotovo dva desetljeća svjedoci smo pojava koje dovode do krize tehnokratske ideologije. Ekonomski rast nije doveo do obećanog općeg blagostanja nego se je svijet morao suočiti s krizom globalnih razmjera. Globalna kriza određena je stalnim opadanjem kvalitete života u svim dijelovima svijeta, koji otvara problem preživljavanja ljudske vrste. Problematika okoliša ušla je u glavne političke tokove. Tako su Ujedinjeni narodi odgovorili na problem globalne krize pozivom na političku akciju u okviru koje je usvojena politika »održivog razvoja«. Koncept održivog razvoja zahtijeva radikalnu promjenu institucija, vrijednosti, ciljeva, struktura i procesa modernog društva — njihovu transformaciju u vrijednosti, ciljeve, strukture i procese postmodernog društva.

I. UVOD: ELEMENTI PARADIGME SUSTAVA KOLEKTIVNE AKCIJE POSTMODERNE

Četiri petine stanovnika našeg planeta rođenih poslije drugoga svjetskog rata život je percipiralo kao razdoblje gotovo neprekidnog ekonomskog progressa. U prosjeku, dodatni ekonomski »output« svakog od posljednja četiri desetljeća odgovarao je onom koji je stvoren od početaka civilizacije do 1950. Takvi uspjesi bili su razlog za slavlje i optimizam sve do ranih sedamdesetih godina. To je razdoblje karakteriziralo neograničeno povjerenje u mogućnosti znanosti i tehnologije. Tehnologija se smatrala potpuno autonomnom, moćnom, gotovo demonskom snagom, koja u sebi sadrži garanciju progressa i blagostanja. Bilo je to vrijeme znanstveno-tehnološke revolucije u kojem je »znanstvena misao postala glavni (ili najmanji zajednički nazivnik) oblik komunikacije, normativno propisani način mišljenja, jer je ona sama između glavnih načina rezoniranja bila dovoljno objektivna, dovoljno čista u odnosu na vrijednosti i obaveze podgrupa, dovoljno ovisna o gotovo univer-

* Inge Perko-Šeparović, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu, Unutar-nje-politički odsjek na predmetu *Nauka o upravljanju*.

zalističkim iskustvima osjetne percepcije, da bi poslužila kao arbitar u endemskim konfliktima koji se rađaju kao posljedica našeg društvenog pluralizma. Ipak i ovi razlozi širenja utjecaja znanstvene misli, čini se da su bili najviše uvjetovani uspjehom tehnologije u rješavanju praktičnih problema. Znanstvena misao, primijenjena u tehnologiji, funkcionirala je i običan čovjek bio je nesklon da diskutira s uspjehom.«¹

Moć znanosti i tehnologije služila je dijelom kao sekularizirani simbol neograničene sile, kozmičkog sjedinjenja koje je nekoć pružala religija. Na taj način znanost i tehnologija predstavljale su sekularizirani vid božanstva. Znanost i tehnologija postale su panaceja za sve probleme. Potrebno je samo vrijeme i svi će problemi kapitulirati pred znanostu i tehnologijom. Čovjek je doista prometejsko biće, ne postoji ništa što on ne bi mogao ostvariti, znanost i tehnologija postale su na taj način nova, nazovimo je tehnološka, ideologija. Ona se najčešće krila u tezi o »kraju ideologije«, o objektivnom postupanju, odsustvu favoriziranja, primjeni najboljeg tehničkog rješenja, isključivom oslanjanju na standarde efikasnosti. Ta je ideologija u sebi nosila ideju o znanosti i tehnologiji kao savršenom spoju neograničene moći i dobrote kojem se svi dobrovoljno podvrgavaju jer izmiruje sve socijalne konflikte. Tehnokratska ideologija kao radikalna sekularizacija, u usporedbi s tradicionalnim ideologijama, imala je za posljedicu promijenjeni odnos prema vremenu. Vremenski orijentirana na sadašnjost i neposrednu budućnost, raskidala je svaku vezu s transcendentnim orijentacijama — najsnažnijim integrativnim instrumentom svih tradicionalnih ideologija, osobito u kriznim situacijama. Ostaje otvoreno pitanje je li tehnokratska ideologija ikad mogla postati ideologija svih članova sistema tako da kod njih razvije osjećaj pripadanja i lojalnosti u smislu moralnog uključivanja, koje se temelji na raspoređivanju i manipulaciji simboličkim nagradama. Gouldner smatra da je većina u sistemu temeljila lojalnost na poboljšanom zadovoljavanju materijalnih potreba,² što znači da je uključivanje u sistem kalkulatивно. Upućujući masu na to da je razuman način života potrošnja omogućena sve višim standardom, tehnokratska ideologija »ne može učiniti mnogo za nepopustljive ostatke nesreće. U stvari, ona dovodi do toga da je tu nesreću teže podnositi jer u toj ideologiji nije predviđen njezin kraj. U toj trci, tehnokratska svijest nije više veseo vjesnik moguće sreće na ovom svijetu, nego potajni poticaj depresije. A kad se pojave ratovi, ekonomske krize ili materijalne oskudice, tehnokratska svijest (ideologija) nema ništa na što bi se oslonila, ona je tražila ljude da prosuđuju na osnovi svog iskustva, ona ih je pozivala da gledaju oko sebe.«³

Već gotovo dva desetljeća svjedoci smo pojava koje dovode do krize tehnokratske ideologije, ukazujući da je napredak znanosti i tehnologije racionalizirao i legitimirao samo instrumente, sredstva za zadane ciljeve, ali ne i same ciljeve. Dovevši

¹ J. Douglas, »Freedom and Tyranny in a Technological Society«, u: eds. N. Cross, D. Elliott, R. Roy Hutchinson, *Man-Made Future*, London 1974, str. 85–86.

² A. Gouldner, *The Dialectic of Ideology and Technology*, The Macmillan Press, London 1976, str. 262.

³ *Ibidem*.

instrumentalnu racionalnost do maksimalnog izražaja, noviji je razvoj konačno objelodanio paradoks između krajnje racionalnosti u izboru sredstava i iracionalnosti vrijednosti, ciljeva i potreba kojima ta sredstva služe. Ekonomski rast nije doveo do obećanog općeg blagostanja, nego se svijet morao suočiti s krizom globalnih razmjera. Globalna kriza određena je stalnim opadanjem kvalitete života u svim dijelovima svijeta, koji otvara problem preživljavanja ljudske vrste. Globalna kriza manifestira se kroz opasnost nuklearnog rata, masovnu glad i siromaštvo, oštećenje zemljine biosfere i iscrpljivanje prirodnih izvora sirovina i energije.

Sve je više onih koji su svjesni da se ekonomski rast ne može intepretirati u smislu ekonomskog, a posebno ne socijalnog progressa. Sve je više onih koji naglašavaju da je isticanje ekonomskog rasta kao cilja — pre naglašavanje progressa, i kao takvo velika iluzija. Naime, sistem po kome se izračunava ekonomski progress uzima u obzir obezvređivanje tvornica i postrojenja, ali ne i prirodnog kapitala. Od polovice ovog stoljeća svijet je izgubio petinu plodne zemlje, petinu tropskih prašuma, desetke tisuća biljnih i životinjskih vrsta, ugljični dioksid je porastao u atmosferi za 13 posto izazivajući toplija ljeta, zaštitni omotač ozona oko zemlje stanjen je za 2 posto svuda, osobito nad Antarktikom, mrtva jezera i umiruće šume postale su prirodni pratioci industrijalizacije.

Do sada su ekonomski tokovi oblikovali stanje prirodne okoline. U devedesetim godinama bit će obratno: trendovi razvoja prirodne okoline određivat će ekonomske tokove!

Čitajući dnevni tisak ili slušajući naše ekonomiste i političare stječe se dojam da su promjene u ekonomskim pokazateljima: bruto društveni proizvod (GNP), kamatna stopa i cijena dionica ključevi za budućnost. No, u stvari promjene u bio-loškom proizvodu oblikovat će našu civilizaciju. Promjene u veličini proizvoda zemljine fotosinteze napokon će odrediti koliki broj stanovnika zemlja može podržati i kolika će biti razina potrošnje. Naime, kao posljedica pogoršanja okoliša gubitak zemljine fotosinteze potkopava mnoge nacionalne ekonomije.

Dosada korišteni ekonomski pokazatelji nisu razlikovali resurse koji održavaju progress od onih koji ga potkopavaju. Upravo zbog toga javila se potreba za promjenom izračunavanja GNP-a. Neke zemlje i međunarodne organizacije krenule su u tom pravcu. Tako je Kongres SAD 1989. donio zakon koji od Savezne vlade traži izračunavanje »gross sustainable productivity« (bruto održiva produktivnost) i njegovo povezivanje s godišnjim izračunavanjem GNP-a. (Robert Repetto sa svojim suradnicima iz »World Resource Institute« izračunao je GNP za Indoneziju uzimajući u obzir trošenje prirodnih resursa, što je dovelo do korekcije GNP-a sa 7 na 4 posto).⁴

Sve ove promjene uvele su problematiku okoliša u glavne političke tokove. Ujedinjeni narodi odgovorili su na problem globalne krize pozivom na političku akciju koja je oblikovana u tri komplementarna izvještaja: Brandtovu »Programu

⁴ *State of the World 1990*, A Worldwatch Institute Report, W. W. Norton and Co., New York 1990, str. 8—9.

za opstanak«, Palmeovu »Zajednička sigurnost« i Brundtlandinom »Naša zajednička budućnost«. Ovaj posljednji izvještaj Svjetske komisije o okolini i razvoju usvojio je politiku »održivog razvoja«, kao politiku koja je obvezna za sve članice OUN, njihove vlade, privredne poduzetnike i građane. Pod održivim razvojem podrazumijeva se razvoj »koji osigurava zadovoljavanje potrebe sadašnje, a ne dovodeći u pitanje sposobnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe«. ⁵

Takvo određenje »održivog razvoja« izloženo je kritici jer nije dovoljno određeno te dopušta različite interpretacije, od kojih su mnoge međusobno kontradiktorne. Zbrku je prouzrokovala činjenica što su izrazi »održiv razvoj«, »održiv rast« i »održiva upotreba« korišteni naizmjenice, kao da im je značenje isto, a ono to nije. »Održivost« je karakteristika procesa ili stanja koje se može beskonačno održati (za sve praktične svrhe). »Održiv rast« je kontradikcija u samom pojmu: ništa fizičko ne može beskonačno rasti. »Održiva upotreba« može se koristiti samo za obnovljive resurse i znači njihovo korištenje u skladu s mogućnostima njihove obnove. Zbog toga je u najnovijoj strategiji održivosti IUCN (World Conservation Union), UNEP (United Nations Environment Programme) WWF (World Wildlife Fund of Nature) »održiv razvoj« definiran kao »poboljšanje sposobnosti preobrazbe, tako da se konstantna razina fizičkih resursa upotrijebi za povećano zadovoljenje ljudskih potreba«. Takva definicija »izričito priznaje da se kvalitativan razvoj može održati dok je kvantitativan rast u okviru ekonomije ograničen sposobnošću ekosistema da obnovi sirovinski *input* i absorbira *output* otpada . . . ekonomija koja se održivo razvija usvaja i poboljšava znanje, organizaciju, tehničku efikasnost i mudrost, ona to čini bez potrošnje, prisvajanja ili izmjene, preko određene točke, sve većeg postotka materije i energije ekosistema zaustavljajući se u razmjerima unutar kojih ekosistem može nastaviti funkcionirati godinu za godinom«. ⁶

Koncept održivog razvoja zahtijeva radikalnu promjenu institucija: vrijednosti, ciljeva, struktura i procesa modernog društva — njihovu transformaciju u vrijednosti, ciljeve, strukture i procese postmodernog društva. Promjene su tek u svom začetku. Kako je nužno ubrzati proces transformacije, javljaju se prvi pokušaji elaboracije nove paradigme — paradigme postmodernog sustava kolektivne akcije u smislu globalne akcije. Tako se kod Pestela radi o tzv. novoj paradigmi organskog rasta i razvoja. Radi se o rastu koji nije kvantitativan, eksponencijalan, već uključuje diferencijaciju struktura i funkcija. Rast ili smanjenje veličine kontroliraju se kroz međuovisnost ukupnog sistema. Pestel navodi glavna obilježja organskog razvoja: sustavni međuovisni razvoj — u kojem napredak jednog dijela ne može ići na štetu drugog dijela, već ga mora podržati napredak drugih dijelova; višestrani razvoj koji odgovara potrebama i željama dijelova pa se nužno razlikuje; harmonična koordinacija razvojnih ciljeva kako bi se osigurala njihova kompatibilnost; elastičnost; sposobnost konstitutivnih elemenata da apsorbiraju poremećaje u toku razvoja slijedeći

⁵ *Our Common Future*, The World Commission on Environment and Development, Oxford University Press 1987, str. 8.

⁶ *Caring for the World — A Strategy for Sustainability*, June 1990, second draft priredjen od IUCN, UNEP i WWF

vlastiti put, osiguravajući istovremeno funkcije koje su bitne za djelovanje cjeline; naglasak na kvaliteti razvoja usmjerenog na dobrobit ljudi; specifičnost vremenskog horizonta, anticipaciju i utvrđivanje ciljeva koji su u skladu s oštrinom i složenošću problema s kojima se suočavaju razni dijelovi čovječanstva; stalna obnova — u kojoj se javljaju novi ciljevi dok se »stari« ostvaruju i drukčije percipiraju.⁷

Razvojna strategija kodirana u genima, prema Pestelu, mora uskladiti rast s ograničenošću fizičkog prostora, što za sada nedostaje u procesu rasta i razvoja svjetskog sistema. Hoće li čovječanstvo imati mudrosti i snagu volje da razvije čvrstu strategiju kako bi ostvarilo potreban prijelaz? Na osnovi historijskih presedana, u to se može opravdano sumnjati, osim ako do prijelaza ne dođe iz nužde. I tu sadašnja i buduće krize — energije, hrane, sirovina i okoliša, mogu postati detektori grešaka, katalizatori i pokretačke snage promjena. Autor vidi problem u odnosu između dvije razine svjetskog sistema: nacionalne, koju vode stvarni akteri, sudionici u odlučivanju, i globalne razine, koja je u nedostatku svjetske vlade predstavljena od OUN, transnacionalnim, religijskim i ideološkim kao i poslovnim organizacijama, no u stvarnosti njome manipuliraju akteri i snažne posebne interesne grupe s prve razine.

Novi koncept razvoja mora u pojam globalne sigurnosti uključivati i opasnosti koje dolaze iz prirodne okoline s obzirom na nasilje koje se nad njom vrši. I na kraju, u uvjetima ekstremnog siromaštva i njime uzrokovane političke polarizacije teško je postići nacionalni konsenzus. Upravo obrnuto, ovo siromaštvo nastavlja biti uzrokom ratova, građanskih ratova i vojnih udara. U takvim uvjetima gubi se vizija koja političku akciju usmjerava na ciljeve koje treba ostvariti za 10, 20 ili 30 godina, a u takvoj situaciji nemoguće je zamijeniti brzo zadovoljavanje potreba za strpljivom ustrajnošću duha.

A upravo je sada potrebno da rješenja kojima se rješavaju trenutačni problemi ne budu u sukobu s dugoročnim ciljevima. »Dalekovidnost, međutim, nije osobina koja se često nalazi kod suvremenih političkih vođa... Oni koji odlučuju moraju imati ponajprije trijezan, realističan i sveobuhvatan uvid u političke, socijalne, ekonomske, nacionalne i internacionalne okolnosti... politička elita mora poduzeti svaki napor da stekne i proširi uvid u fundamentalne uzroke povećanog terorizma, zločina, nasilja nad ženama i djecom, seksualne raspuštenosti, pobačaja, korištenja alkohola i droga u svjetskim razmjerima.«⁸

Da bi se Pestelova paradigma organskog rasta i razvoja ostvarila, autor drži da je neophodna promjena političkog, društvenog, ekonomskog, ekološkog i moralnog mišljenja. Zbog toga on poziva najrazvijenije zemlje da poduzmu sve kako bi se očuvao mir i okončale se nasilne konfrontacije čovječanstva i prirode. Razvijene zemlje trebale bi nadvladati svoje uske ekonomske interese i preuzeti odgovornost da svojim životnim stilom služe kao model zemljama u razvoju.

⁷ Eduard Pestel, *Beyond the Limits to Growth*, A Report to the Club of Rome, Universe books, New York 1989, str. 55-57.

⁸ *Ibidem*, str. 64.

Čini se da ovaj paradigmi nedostaju mnogi elementi da bi ona mogla postati koristan obrazac za sustav kolektivne akcije. Zbog toga ćemo Pestelovu paradigmu pokušati dopuniti. Promatramo li elemente sustava kolektivne akcije u smislu kibernetičkog odnosa visoke informacije (kontrolne) i visoke energije (uvjeta) — *vrijednosti* kao dio kulturnog sistema dolaze na prvo mjesto, jer imaju najveći informacijski potencijal.⁹ Pestel govori o promjeni morala, no radi se prije svega o promjeni vrijednosti — tj. izboru vrijednosti koja stavlja i prvi plan vrijednosti održanja života na našem planetu. Iz ove osnovne vrijednosti slijedi vrijednost empatije i suosjećanja sa svima — drugim vrstama, drugim ljudima i drugim, slijedećim generacijama. Na nešto konkretnijoj razini ova se vrijednost pretvara u uvjerenja koja oblikuju strukturu sličnu ideologiji: priroda postoji zbog sebe same i čovjek je treba poštovati i voljeti; holistički odnos između čovjeka i prirode tj. čovjek je dio prirode s kojom mora živjeti u harmoničnom odnosu; zaštita prirodnog okoliša ima prednost pred ekonomskim rastom. Ove vrijednosti i ideologiju koja se nalazi izvan konteksta materijalnih vrijednosti, koja naglašava kvalitetu nasuprot kvantitete — mogli bismo nazvati *alternativnim vrijednostima*, a interes koji stoji iza njih u smislu unapređenja i zaštite tih vrijednosti — alternativnim interesom. Racionalnost kao dominantna karakteristika modernog vremena, i to prvenstveno ekonomska racionalnost, može objasniti zašto se u određenju interesa, kao jednog od glavnih pojmova društvenih znanosti, javlja »tendencija da se interesom zovu racionalno-utilitarističke orijentacije na vlastitu, u prvom redu materijalnu korist, a da se iz tog pojma isključe motivi koji proizlaze iz raznovrsnih iracionalnih izvora. Racionalnost je, po pretpostavci, objektivna, s neznatnim intersubjektivnim varijacijama, dok na području iracionalnog nema takve stabilnosti i usporedivosti.«¹⁰

Iako se, dakle, radi o subjektivnoj interpretaciji interesa, ekonomska racionalnost je kategorija koja je najizravnije vezana uz objektivne situacije tj. ekonomske zakone koji djeluju mimo volje pojedinca. Na objektivnu situaciju izravno se nadozvezuje pojam objektivnog interesa koji »i nije drugo do skup takvih određenih okolnosti koje postoje u vanjskom svijetu i mogu se ustanoviti i intersubjektivno provjeriti, a utječu na motivaciju i time na ponašanje dovoljno velika broja pojedinca da bi to bilo značajno u razmjerima društva.«¹¹

Objektivni interes odnosi se na okolnosti u vanjskom svijetu koje unapređuju ili štite određenu društveno prihvaćenu vrijednost u korist nekog pojedinca ili u korist manje ili veće grupe. Krug osoba na koje okolnosti u vanjskom svijetu djeluju na isti način u smislu unapređenja i zaštite neke društveno prihvaćene vrijednosti — u njihovu korist — određuje opseg tzv. zajedničkog interesa.

Postoje li ili ne postoje svjesne orijentacije koje bi odgovarale objektivnim interesima, posebno je i isključivo empirijsko pitanje.

⁹ T. Parsons, *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey 1966, str. 28.

¹⁰ E. Pusić, *Razvedenost i povezanost*, Bibliotheca Encyclopaediae Modernae, Zagreb 1974, str. 25.

¹¹ E. Pusić, *op. cit.*, str. 27.

Među osnovnim funkcijama političkih sistema nalazi se proces konverzije putem kojega se interesi formuliraju odnosno artikuliraju i povezuju odnosno agregiraju u alternativne programe akcije. Sve donedavna interesi su se na političkoj sceni javljali u vidu zahtjeva koji idu za dodjelom dobara i usluga, ili pak za regulacijom ponašanja, za participacijom u političkom sistemu, za komunikacijom i informacijom.¹² Ti zahtjevi mogu se, u krajnjoj liniji, tumačiti kao zahtjevi odnosno interesi kojima je cilj *redistribucija odnosno promjena* odnosa moći unutar zadanih parametara vrijednosnog sustava u kojem dominiraju materijalne vrijednosti, a poimanje progresa svedeno je na isključivo jednu tj. ekonomsku dimenziju u smislu ekonomskog rasta.

U svijetu se alternativni interes u smislu svjesne orijentacije artikulirao kroz ekološki pokret kao međunarodno i međudisciplinarno grupiranje u kojem znanstveni radnici uzimaju pravo da dovedu u pitanje tradicionalno usvojeno poimanje racionalnosti u smislu instrumentalne racionalnosti — prosuđujući svoj rad neovisno o kriterijima uspjeha ili promašaja koje je nametnuo postojeći sistem. Znanstvenici podvrgavaju novim moralnim ocjenama i preuzimaju inicijativu u traženju novih političkih saveznika u građenju mostova s najširoom javnosti.¹³

Iako pripadnici ekološkog pokreta predstavljaju više ili manje marginalnu grupu u okviru dominantnog sistema — interes koji izražavaju objektivni je interes svakog pojedinca na našem planetu. Radi se, naime, o odnosu između objektivne situacije u vanjskom svijetu — globalne krize, koja se može ustanoviti i intersubjektivno provjeriti, i opće prihvaćene društvene vrijednosti, održanje života ove i budućih generacija, u kojem objektivna situacija najneposrednije ugrožava ljudsku egzistenciju. Alternativni interes usmjeren je na radikalnu promjenu situacije. On je kao objektivni interes ujedno i zajednički interes svih ljudi ovog planeta. Prema tome, *alternativni interes kao objektivni interes ima opseg globalnog interesa.*

Širina okvira agregacije alternativnog interesa ovisi o mjeri u kojoj postoje svjesne orijentacije koje bi odgovarale objektivnom interesu odnosno o mjeri u kojoj alternativni interes postaje subjektivni interes. Pod subjektivnim interesom podrazumijevamo »stanje svijesti pojedinca odnosno pojedinaca koji smatraju da određena situacija, za koju misle da postoji, ostvaruje, odnosno zaštićuje neku njihovu osobnu vrijednost.«¹⁴ Ako postoji svijest o situaciji globalne krize koja dovodi u pitanje egzistenciju našeg planeta, može se očekivati da će ona djelovati na akciju mnogih subjekata koja bi išla za promjenom situacije. Tako se iz situacije globalne krize mogu očekivati osnovne reorijentacije ljudskih interesa u smislu alternativnog interesa.

Cilj novog sustava kolektivne akcije jest zadovoljavanje bazičnih potreba, koje Galtung dijeli na materijalne i nematerijalne. U bazične materijalne potrebe u-

¹² G. A. Almond i G. B. Powell, Jr., *Comparative Politics — A Development Approach*, Boston and Toronto, Little Brown and Co., str. 25—26.

¹³ Tako je, primjerice, 1969. godine osnovano »British Society for Social Responsibility in Science«. Vidi u: C. Ackroyd i dr., *The Technology of Political Control*, Penguin Books 1977, str. 12.

¹⁴ E. Pusić, *Samoupravljanje*, »Narodne novine«, Zagreb 1968, str. 66.

ključuje: hranu, odjeću, zaklon, medicinsku skrb, obrazovanje, sredstva saobraćaja i veza, a u nematerijalne: stvaralaštvo, identitet, samostalnost, solidarnost, participaciju i integraciju.¹⁵

Djelovanje u sistemu je i nadalje ciljno racionalno, no mjesto ekonomske racionalnosti, kao kriterija za djelovanje, javlja se ekološka racionalnost. Pod ekološki racionalnim odlučivanjem podrazumijeva se ono koje uvažava kapacitete prirode da se bori sa stresom i poremećajima koje izaziva djelovanje ljudi kako bi se konzistentno i efikasno snabdijevali dobrima za održanje života.

Novi ciljevi traže i nove, matrične strukture. Zasad ih je lakše definirati dijelom negativno, tj. kao strukture koje nemaju hijerarhijski, vertikalni, nego horizontalni odnos između elemenata; elementi su međusobno izjednačeni s obzirom nauć kojom raspolažu. Ova izjednačenost je posljedica izjednačenog stupnja ovisnosti/samostalnosti svih elemenata sustava ili, još bolje, jednake mjere nezamjenjivosti u kontroli neizvjesnosti. Inicijativa za pokretanje djelovanja ravnomjerno je raspoređena na sve elemente, a točke koordinacije postoje da bi te inicijative prihvatile, a ne da bi bile nadređene elementima matrične strukture.

Prema Galtungu, trebalo bi početi s promjenama u strukturi zajednice, jer se one, iako teško, mijenjaju lakše od ljudskih potreba i zakona prirode. On razlikuje u osnovi dva tipa strukture: alpha, koju karakterizira vertikalni odnos, i beta, koju karakterizira horizontalni odnos. Ističući pozitivne i negativne osobine oba tipa strukture, Galtung u prilog alpha struktura navodi njezine sposobnosti da djeluje u smislu izjednačavanja asimetrija do kojih dolazi zbog svjetske ekonomske geografije, prirodnih katastrofa i sezonskih varijacija, manje vjerojatnosti stagnacije i manje kontrole nad pojedincima. Osnovni prigovor protiv alpha struktura jest nemogućnost da se unutar njih zadovolje bazične nematerijalne potrebe pojedinca (što je ujedno argument u korist beta struktura). Osnovna formula, prema Galtungu, bila bi modifikacija i slabljenje alpha struktura na svim nivoima na kojima se nalaze: lokalnim, nacionalnim i internacionalnim, njihovim pretvaranjem u horizontalnu mrežu korporacije. Istovremeno bi se u alpha strukturu ugrađivale beta jedinice. U toj kombinaciji beta strukture bi postale osnovne socijalne jedinice, dok bi alpha strukture javljale kao neka vrsta podupiruće infrastrukture. Dokazanu tendenciju alpha struktura prema ekspanzionizmu moralo bi se nastojati nadvladati reorijentacijom ekspanzionizma prema onom što je u čovjeku, potičući njegov rast.

Galtung je prvenstveno koncentriran na mogućnosti i načine transformacije društvenih struktura koje će biti u skladu sa stvarnim čovjekovim potrebama i osiguranjem ravnoteže ekosistema. Galtung na kraju upozorava kako je suviše isticati da se sve ove promjene mogu ostvariti bez društvenih borbi, pri čemu bi odlučujuća uloga trebala pripasti ljevici u alpha strukturama, koje bi mogle poslužiti kao katalizatori strukturnih promjena, pa zaključuje da »izgledi za humaniju mješavinu alpha i beta struktura nisu loši na kratak rok i vrlo su dobri na duži

¹⁵ J. Galtung, *Development, Environment and Technology Toward Technology of Self-Reliance, United Nations, New York 1979, str. 43-48.*

rok.«¹⁶ I dok Galtung govori o borbi i ljevici kao jednoj strani u toj borbi, on uopće ne spominje drugu stranu i olako zaključuje da šanse za promjene nisu male. Znači li to da druga strana nema veliku moć ili možda nije posebno zainteresirana za održanje statusa quo?

Nasuprot takvom tumačenju, smatramo da će nastojanja da se artikulira i agregira alternativni interes naići na oštra suprotstavljanja svih nosilaca tzv. institucionalnih interesa, tj. onih čiji su interesi u najizravnijoj vezi s održanjem postojećih socijalnih struktura. S druge strane, afirmaciji alternativnog interesa suprotstavljat će se i svi oni koje su nosioci institucionalnog interesa uspjeli izmanipulirati tehnokratskom ideologijom prema kojoj su znanost i tehnologija panaceja za sve probleme, gdje dolazi do savršenog spajanja neograničene moći i dobrote i kojoj se svi dobrovoljno podvrgavaju zato što izmiruje sve socijalne konflikte.

Nove strukture mogu se održavati samo uz primjenu novih takozvanih mekih («soft») tehnologija koje su ekološki zdrave, malih energetske *inputa*, bez ili s malo zagađivanja, mogu se služiti samo materijom i energijom koja se može obnoviti, funkcionalne su u svako vrijeme, obrtničkog tipa proizvodnje, s malom specijalizacijom (u smislu razmrvljenog rada), radno intenzivne, zaštićene od zloupotrebe, ovisne o dobrobiti ostalih vrsta, inovacije su regulirane potrebama, ekonomija je stabilna, način djelovanja razumljiv je svakome, tehnološke nezgode su rijetke i nevažne, poljoprivredna proizvodnja je diverzificirana, svi sudjeluju u proizvodnji hrane, postoje različita rješenja za tehničke i društvene probleme.

U uvjetima «soft» tehnologije vrednuje se kriterij kvalitete, opća efikasnost se povećava kad je sistem malen, razmjena je lokalna, a tehnologija usklađena s lokalnom kulturom i općenito znanost i tehnologija integrirane su s kulturom, svi rade na području znanosti i kulture, a tehnički su ciljevi validni za sve ljude i za sva vremena, na društvenom planu baza je lokalna zajednica, naglasak je na integraciji mladih i starijih generacija i istovremenoj integraciji s prirodom; male jedinice su samodovoljne, rad se obavlja primarno iz zadovoljstva, granice između rada i slobodnog vremena su slabe ili nepostojeće, a politika je demokratska.¹⁷

Prijelaz iz sustava kolektivne akcije u sustav postmoderne nije stvar spontanog, nego planiranog djelovanja, koje se osigurava putem mehanizama socijalnog izbora. Ovaj prijelaz treba osigurati kroz postojeće mehanizme, od kojih svi nisu jednako podesni, ako se odluke žele voditi kriterijem ekološke racionalnosti.

»Ekološki racionalan prirodni sistem je onaj čija se niska entropija manifestira u sposobnosti da se bori sa stresom ili poremećajem na način da se njegova struktura može konzistentno i efikasno opskrbljivati dobrima koja podržavaju život. Zbog toga je racionalnost ekosistema tijesno vezana uz kvalitetu samoregulacije.«¹⁸

Samoregulacija se manifestira u homeostazi i adaptivnosti. Homeostaza se može javiti u dva oblika: otporu i elastičnosti. Oba zahtijevaju negativni *feedback* — tj.

¹⁶ J. Galtung, *op. cit.*, str. 49.

¹⁷ R. Clarke, *Technology for an alternative society*, New Scientist, January 11, 1973.

¹⁸ Kriteriji ekološke racionalnosti prihvaćeni prema J. S. Dryzek, *Rational — Ecology — Environment and Political Economy*, Basic Blackwell 1987, str. 35.

input u sistem signala koji se suprotstavlja devijacijama u svom *outputu*. Do neke mjere funkcionalno bogatstvo (višak) može nadoknaditi negativni *feedback* osiguravajući otpor i, do neke mjere, elastičnost. Gdje ljudski interes pristaje u ovu shemu odnosa? Ekološka racionalnost sa stanovišta ljudskog interesa jest sposobnost ekosistema da konzistentno i efikasno opskrbljuje dobrima koja podržavaju ljudski život. »Konzistentno« se ovdje odnosi na dugoročnu održivost. To ne zahtijeva velika predviđanja u našim sadašnjim izborima (odlukama): sve što je potrebno danas učiniti odnosi se na očuvanje niske entropije u ljudskim i ekosistemima, kako bismo našim protivnicima ostavili onoliko »reda« koliko smo mi naslijedili.

U ekološkoj problematici okolnosti u kojima se vrši izbor odnosno odlučuje obilježavaju: složenost, neograničenost, prostorna i vremenska raznolikost i neizvjesnost.

Ekološka racionalnost u socijalnom izboru teži k nekoliko desideratuma: negativnom *feedbacku*, spomenutom ranije, koordinaciji unutar pojedinog sistema kolektivne akcije i između raznih sistema kolektivne akcije, jakosti i elastičnosti. Tek svi zajedno dovoljna su garancija održanja ekološke racionalnosti mehanizama socijalnog izbora.

Najvažniji mehanizam socijalnog izbora jest mehanizam tržišta. Tržište ima svoje prednosti i nedostatke. Među njegovim pozitivnim svojstvima je sposobnost da proizvođaču kaže što potrošač želi, tako da se propust zadovoljavanja želja potrošača otkriva mnogo brže nego u centralno planiranoj ekonomiji. Drugo svojstvo tržišta je sposobnost da zamijeni jednu robu drugom u trenucima smjene relativnog obilja i manjka.

Istodobno, tržišni mehanizam ima i ozbiljne nedostatke. Njih je posebno važno naglašavati u postkomunističkim zemljama, gdje se očekuju samo pozitivne strane tržišta, a mehanizam tržišta promatra se kao panaceja za sve probleme. Ozbiljan nedostatak tržišta jest njegova neosjetljivost za prirodni okoliš čije se stanje pogoršava i tržište nema ugrađene alarmne mehanizme, već signalizira na ozbiljne opasnosti tek onda kada je prekasno. Slijedeća slabost tržišnog mehanizma je njegova nesposobnost da (uračuna) vanjske troškove raznih ekonomskih aktivnosti.

Govoreći općenito, djelovanje modernog tržišta manje je efikasno nego što to prikazuje većina autora. Koncentrirajući proizvodnju u krucijalnim sektorima, velike korporacije smanjuju takmičenja. Dodatno, tržište manipulira ukusom potrošača i njihovim željama putem reklame i tako iskrivljuje tržište na način za koji nije sigurno da služi javnom interesu i da potiče prijelaz k održivom društvu. Drugi nedostatak tržišta je njegova »kratkovidnost«. Tržište utječe na svakodnevne odluke bez gotovo ikakva razmatranja dugoročnih očekivanja. Ukratko: sa stanovišta ekološke racionalnosti tržište ne ostvaruje tzv. negativni *feedback* tj. odgovor na ljudskom intervencijom stvorene nedostatke u sposobnosti održavanja života ekosustava. Negativni *feedback* onemogućuju odnosno oslabljuju dva faktora: kratkovidnost i tržišni moral. Kratkovidnost se ovdje odnosi na nesposobnosti odgovora na signale o nedostacima u sposobnosti ekosistema u održanju života preko neposredne budućnosti. Tržišni moral je kultura materijalnog stjecanja koja izjednačava sreću s dohotkom. Područja života koja sadrže vrijednosti izvan materijalnog stjecanja i potrošnje su obezvrjeđena.

Čisti mehanizam tržišta može biti efikasno decentralizirano sredstvo koordinacije, tako da se ekonomski pa čak i ekološki racionalan ishod može postići na razini zajednice. Ipak, tržišna koordinacija se lomi u slučajevima zajedničkog vlasništva i javnih dobara. »Tragedija općeg, zajedničkog« (»tragedy of commons«) široko je dokumentirana za niz resursa (npr. ribarenje u oceanima u situaciji slobodnog pristupa dovelo je do pretjeranog ulova ribe). Pouka »tragedije zajedničkog« jest da u sistemu koji ne ograničava privatno unapređenje vlastitog interesa nastaju štete za sve. Ovi nedostaci u koordinaciji čine donekle upitnim snagu i elastičnost ovog mehanizma.

Tržišni mehanizam posjeduje veliku snagu. Međutim, njemu nedostaje čista elastičnost jer su centralni elementi tržišne strukture vrlo otporni na promjene (karakter odnosa razmjene, privatno vlasništvo, kamatna stopa i pozitivni *feedback* ekonomskog rasta).

Reforme sistema tržišta ne obećavaju značajnija poboljšanja. U najboljem slučaju, ove modifikacije prebacuju teret ostvarenja ekološke racionalnosti na neke druge mehanizme socijalnog izbora. Kao što je državna hijerarhija (uprava).

Kako se tržišna retorika šepuri postkomunističkim svijetom, vidljivi ekološki propusti centralno planirane ekonomije mogu se pripisati njezinom inzistiranju na proizvodnji iznad svega. Ipak, najzavodljiviji aspekt centralne uprave ne može se poreći: njeno obećanje koordinacije. Na koordinaciju se utječe ustanovljavanjem zajedničke svrhe koja se nameće upravi. Negativni *feedback* također se može organizirati u upravnom sistemu. On može postići jakost i elastičnost. No, u stvarnosti upravne strukture pokazuju nedostatke po svim kriterijima ekološke racionalnosti, izuzev do neke mjere u snazi i elastičnosti. Upravne strukture u sebi spajaju iracionalnost elitne kontrole kao posljedicu nevjerovatnosti efektivne koordinacije, ograničenu osjetljivost na *feedback* i sposobnost rješavanja problema, te otpornost na strukturne promjene.

Politički pluralizam je podesniji od prethodnih mehanizama. Nedostatak mu je što ne može nadvladati granice političke racionalnosti koja uvodi koordinaciju u smislu konfrontacije stvarnih problema, ali joj nedostaje snaga da koordinira odgovore na složene probleme. Normativna regulacija je dobar mehanizam koji omogućuje korekciju određenih ekoloških zloupotreba koje izazivaju tržište, pluralizam i upravni sistemi (organi). Međutim, robustnost ovog instrumenta vodi u rigidnost koja ograničava negativni *feedback* i elastičnost u smislu sposobnosti ispravljanja velikih neravnoteža.

Moralno uvjeravanje može postići ekološku racionalnost u svakoj dimenziji, ali ne i njihovo istovremeno kombiniranje. Najefikasniji mehanizam socijalnog izbora sa stanovišta ekološke racionalnosti utjelovljen je u mehanizmu »otvorenog društva«, tu je ljudsko rješavanje problema smješteno u zajednice znanstvenika, koje se moraju rukovoditi slobodnim i otvorenim pretpostavkama i kritikom. Pri tomu je sud i presuđivanje javnosti o ekspertima poželjan i u slučaju izrazito tehničkih problema politike. Radi se, naime, o dopuni mehanizma otvorenog društva s naglaskom znanstvene zajednice s »praktičnim razumom«, gdje nema restrikcije u pogledu subjekata koji sudjeluju u raspravi, argumenata koji se koriste, dužine razmatranja. Jedino sredstvo je argument, jedini autoritet je snažniji argument.

II. VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE POSTMODERNE

1. *Europa*

Istaknuto je kako u sustavu kolektivne akcije postmoderne vrlo značajno mjesto pripada vrijednostima kao dijelu kulturnog sistema s ozbirom na njihov najveći informacijski potencijal. Nove vrijednosti postupno prodiru u glavne političke tokove. Briga za budućnost našeg planeta dovela je problematiku prirodnog okoliša do glavnih pozornica političkih struktura svih razina, od lokalnih skupština do Generalne skupštine UN. Međunarodna diplomacija, nacionalne političke kampanje i neposredna demokratska aktivnost sve su više oblikovani problematikom prirodnog okoliša. Problemi sigurnosti prirodnog okoliša javljaju se na političkoj pozornici zajedno s tradicionalnim problemima ekonomske i vojne sigurnosti. Inaugurirano je novo razdoblje okolišne diplomacije.

Politički lideri organizirali su tijekom posljednjih godina nekoliko značajnih sastanaka vezanih za sigurnost prirodnog okoliša, a u ljetu 1992. godine organizirana je Svjetska konferencija o okolišu i razvoju. Ta je konferencija trebala biti prvi značajan test novog svjetskog poretka ako pođemo od pretpostavke o vjerojatnosti da bi fizičko propadanje našeg planeta moglo postati glavna preokupacija svjetske zajednice, a održivost okoliša organizacijski princip novog svjetskog poretka.¹⁹

Izborni rezultati Zelenih za Europski parlament samo donekle pokazuju da birači brinu o stanju okoliša; isto pokazuju rezultati izbora za europske nacionalne parlamente, iako je slika donekle iskrivljena jer su i druge partije pokazale »osjetljivost« za problematiku preuzimajući u svoje programe velik dio programa Zelenih.

U stvari, biračko tijelo Europske zajednice između najvažnijih političkih problema današnjice navodi okoliš na drugom mjestu, odmah iza nezaposlenosti, a ispred inflacije i kontrole naoružanja.

VRLO ZNAČAJNI POLITIČKI PROBLEMI DANAŠNJICE (1988. GODINA)²⁰

Problem	% ispitanika
— nezaposlenost	98
— okoliš	93
— stabilnost cijena	90
— ograničavanje naoružanja	85
— poljoprivredni viškovi	70
— jedinstveno europsko tržište	63
— političko ujedinjenje Europe	57
— uključivanje Turske u EZ	27

¹⁹ *State of the World 1991*, W. W. Norton and Company, New York 1991, str. 18.

²⁰ D. G. Information Communication and Culture, Brussels, Eurobarometar No 30., December 1988, prema D. Pearce, A. Markandya, E. Barbier, *Blueprint for a Green Economy*, Earthscan Publications Ltd., London 1989, str. XIII.

Slično je i s građanima zemalja bivšeg Istočnog bloka (Srednja i Istočna Europa). Istraživanje provedeno iste, 1988. godine u tadašnjem Sovjetskom Savezu pokazalo je da 47 posto ispitanika smatra zagađenost okoline najurgentnijim problemom, daleko ispred nedostatka stanova, slabe medicinske skrbi i birokratizma. Ispitivanje u Češko-Slovačkoj provedeno 1990. godine otkrilo je da 83 posto ispitanika stavlja poboljšanje uvjeta prirodnog okoliša na sam vrh prioriteta zemlje.²¹

2. Hrvatska

Vrijednosne orijentacije postmoderne i uključivanje problematike prirodnog okoliša u političke procese u Hrvatskoj pitanja su koja zaslužuju pozornost, jer ona dijelom daju odgovor je li i koliko se Hrvatska uključuje u Europske i globalne tendencije razvoja.

Prvi višestranački izbori u Hrvatskoj pokazuju se kao značajan politički proces, koji može biti predmet takve analize.

S jedne strane, imamo građane, birače s njihovim vrijednosnim orijentacijama, a s druge strane političke stranke koje kroz svoje programe nastoje te vrijednosti artikulirati i istovremeno ih operacionalizirati u razini konkretnih ciljeva i interesa.

A. Programi stranaka

Za ocjenu postmodernističkih orijentacija političkih stranaka u Hrvatskoj značajno je istraživanje V. Afrića i T. Ujevića, koje se bavilo analizom sadržaja političkih programa 34 političke partije koje su sudjelovale u izborima 1990. godine u Hrvatskoj. Autori su ustanovili da su programi i programska načela tematski strukturirani na slijedeći način: 1) državno uređenje, 2) pravna država, 3) poduzetništvo i privreda, 4) selo i agrarna politika, 5) socijalna politika, 6) komunalno stambeni sustav, 7) državne službe, 8) međunacionalni odnosi, 9) Europa, 10) demografsko pitanje, 11) iseljništvo, 12) Jadran — turizam — pomorstvo, 13) ekologija*, 14) školstvo i znanost, 15) kultura, 16) zdravstvo i 17) žena i obitelj.²² Autori su potom 17 tema razradili u podteme i ustanovili učestalost kojom su se one pojavile u izbornim programima, a same stranke rangirale s obzirom na postotak kojim su se praćene teme pojavile u njihovim programima. Među strankama koje su imale najveći broj tema nalaze se SKH—SDP sa 63,3 posto, Hrvatska demokratska stranka (HDS) sa 60,2 posto i HDZ sa 47 posto.²³

* bilo bi primjerenije da se tematsko područje naziva »okoliš«.

²¹ French, F. Hilary, *Green Revolutions: Environmental Reconstruction in Eastern Europe and the Soviet Union*, Worldwatch Paper 99, 1990, str. 9.

²² V. Afrić i T. Ujević, *Analiza sadržaja političkih programa političkih stranaka u Hrvatskoj (Izbori '90)*, Revija za sociologiju, Zagreb, Vol. XXI (1990), No. 1, str. 13.

²³ *Ibidem*, str. 14.

Temu ekologija pripada 4. mjesto među najekspoziranijim temama o kojima su stranke u Hrvatskoj pisale i govorile;²⁴ tema pravne države javila se u 91,2 posto, poduzetništvo i privreda u 70,6 posto, socijalna politika i žena i obitelj dijele treće mjesto sa 29,4 posto, a ekologija se javlja u 26,5 posto slučajeva. Iako zauzima četvrto mjesto po zastupljenosti, njezina je učestalost 3,4 puta manja nego li tema pravne države, koja je na prvom mjestu, i oko 2,6 puta manje zastupljena od teme na drugom mjestu, a vrlo blizu po učestalosti trećoj temi, što govori o izrazito visokoj koncentraciji pažnje stranaka na klasične vrijednosti liberalizma.

Što se tiče podtema koje su zastupljene u većini programa na prvom mjestu (u 30 programa) nalaze se građanske i političke slobode (tema pravna država), što odražava klasičnu liberalnu orijentaciju moderne. Drugo mjesto (26 programa) dijele ponovno podteme iz istog tematskog područja: tjelesna i duhovna nepovredivost pojedinca s podtemom iz područja socijalne politike: socijalna sigurnost građana, koja reflektira vrijednosne orijentacije kasne faze moderne: države općeg blagostanja. Već na trećem mjestu dolazi podtema zaštita eko-sistema iz područja ekologije zastupljena u 25 programa, kao odraz postmodernističkih vrijednosnih orijentacija.

Upravo učestalost ove suviše općenite podteme daje razloge za oprez pri interpretaciji značaja koji bi slijedio iz samog ranga ekoloških tema odnosno podtema. Druge su, naime, podteme prisutne u znatno manjem broju programa:

Ekološke podteme	Broj programa
1. zaštita eko-sistema	25
2. stimuliranje čistih oblika energije	12
3. ekološka kultura	10
4. ekološki standardi — kriteriji Europe	9
5. uklanjanje nuklearnih elektrana	8
6. alternativna ekologija	7
7. zdrava hrana	6
8. sveobuhvatna zaštita od požara	4
9. stimuliranje potrošnje bezolovnog benzina	3
10. ukidanje carina za eko-uređaje	2
11. nuklearna strategija razvoja	1

Čini se da koncentracija na podtemu zaštite eko-sistema ne daje osnovu za zaključivanje o tome da je postmodernistička vrijednosna orijentacija zaista prisutna kao odrednica za političko djelovanje. Ova podtema više govori o tome da su stranke željele osigurati »zeleni imidž« kao pokazatelj svoje suvremenosti, nego što su se htjele angažirati na rješavanju konkretnih problema okoliša. Najbolje o tome govori da svega 8 programa navodi zatvaranje nuklearne elektrane, iako je u susjednoj Sloveniji upravo taj cilj osigurao Zelenima izborne rezultate koji su ih odveli u koaliciju s Demosom.

²⁴ *Ibidem*, str. 30.

Iako temi ekologije pripada četvrto mjesto među najekspoziranijim temama, a podtemu zaštite eko-sistema nalazimo u 73,5 posto programa, ona je ipak udarna tema samo zelenih stranaka i zelenih koalicija, dakle, malih stranaka koje nisu postigle nikakve izborne rezultate, a mnoge su se u međuvremenu i raspale, odnosno prestale biti stranke. To su Savez socijalističke omladine Hrvatske (SSOH), Zelena akcija Zagreb (ZAZ), Zelena akcija Split (ZAS), Zelena stranka Rijeka (ZSR), Autonomni demokratski Savez Hrvatske (ADSH), Građanska stranka (GS), Demokratska akcija Hrvatske (DAH), Radikalno udruženje za Sjedinjene europske države (RUSED) i Ekološki pokret Zelena akcija Šibenik (EPZAŠ). Ni jednoj većoj stranci, odnosno strankama koje su postigle izborne rezultate koji im osiguravaju mjesta u predstavničkim tijelima, a posebno vladajućoj stranci — ekološke teme nisu bile »udarne«. Zbog toga ostaje upitno na osnovi čega Afrić i Ujević zaključuju da su te teme »neizostavni imperativ, društveni prioritet rješavanja ključnih problema«²⁵.

B. Percepcije i orijentacije građana

Postmodernističke vrijednosne orijentacije, nedvojbeno nisu imale značajno mjesto u programima većih stranaka, a posebno ne u programu HDZ-a, koja je postigla najbolje izborne rezultate, iz čega se može zaključiti da takve orijentacije nisu posebno prisutne ni u samom biračkom tijelu. Iako se među razlozima izbora i preferencije stranke prihvaćanje programa stranke navodi kao najčešći razlog za pobjedničku (u 47 posto slučajeva) i ostale veće stranke (KNS — 41%, SKH-SDP — 50%), radi se prije svega o načelnim programskim stavovima. Povjerenje u vodstvo stranke i pogotovo najbolje rješenje konkretnih problema navodi se u znatno manjoj mjeri kod HDZ i ostalih stranaka. Značajan otklon u tom smislu pokazuju pristalice tzv. zelenih stranaka i zelenih koalicija, gdje se u najvećoj mjeri navodi rješavanje konkretnih životnih problema kao razlog izbora i preferencije stranke.

RAZLOZI IZBORA I PREFERENCIJE STRANKE²⁶

(%)

Razlozi izbora	Preferencija stranke			
	HDZ	KNS	SKH-SDP	Zeleni
1. Prihvaćanje programa stranke	47	41	50	20
2. Povjerenje u vodstvo	27	23	21	11
3. Najbolje rješenje konkretnih problema	21	29	24	56

$$C = 0.713$$

²⁵ *Ibidem*, str. 30.

²⁶ Tablica prema Ivan Grdešić, »Izbori u Hrvatskoj: birači vrednovanje, preferencije«, u: I. Grdešić; M. Kasapović, I. Šiber, N. Zakošek, *Hrvatska u izborima '90*, Naprijed, Zagreb 1991, str. 59.

Percepcija birača o problemima za koje stranke koju biraju nudi najbolja rješenja u svojim programima — pokazuje da je kod potencijalnih birača pobjedničke stranke i stranke sa značajnim izbornim rezultatima najvažnije pitanje — rješenje položaja Hrvatske u Jugoslaviji (28% HDZ; 21% KNS, a svega 8% SKH-SDP); odnosno suradnja s Europom (21% HDZ i KNS, a 17% SKH-SDP), dok je zaštita okoliša prisutna kod sve tri stranke sa 3%. Prema percepcijama birača političke vrijednosti odlučne za programe tih stranaka bile su: hrvatska samostalnost (HDZ — 42%, KNS — 28% i svega 5% SKH-SDP) i europska orijentacija (39% HDZ, 41% KNS i 35% SKH-SDP).²⁷ Takva vrijednosna orijentacija s koncentracijom na svega dvije vrijednosti pokazuje da čak i klasične vrijednosti moderne tj. liberalizma, porast individualizma, nalazimo prisutne jedino kod KNS — 14%, dok se postmodernističke mogu naslutiti. To, međutim, ne znači da te vrijednosti nisu važne tj. da su marginalne. Specifičnost izbornog trenutka, duboka i dugotrajna kriza političkog i ekonomskog sustava, omogućili su da te stranke stave na dnevni red određene teme kao dominantne, koristeći dotadašnje nacionalne frustracije i težnju za nacionalnim suverenitetom svojih potencijalnih birača.

Europska orijentacija, koja u hijerarhiji vrijednosti cjelokupnog biračkog tijela zauzima drugo mjesto (43%), odmah iza mira i sigurnosti (56%), u svojoj elaboraciji morala bi pokazati da predstavlja mixtum compositum modernih i postmodernih vrijednosti — gdje visoko prisutna orijentacija na zaštitu okoliša (postmoderna) ima kao svoju pretpostavku ispunjenje zahtjeva demokratskog poretka (moderna).

U naših birača ona je bila prisutna sa svega 15 posto i time je zauzela osmo mjesto, od ukupno 13 mjesta u ljestvici hijerarhije vrijednosti.²⁸ Zaokupljenost predpolitičkim pitanjima nije tražila da se stranke potrudu oko elaboracije programa koje bi tražile svoj socijalni stratum, čiji interes nastoje artikulirati i dovesti na dnevni red političkog odlučivanja. Kad bi se programi elaborirali na taj način, pokazala bi se potreba da se nude razni programski sadržaji za postojeća ekonomska i socijalna pitanja. »Predpolitička pitanja« činila su orijentaciju na konkretne probleme stranačkim desideratumom, ali tek u bližoj (daljoj?) budućnosti.

U takvim prilikama tek mali dio (4%) potencijalnih birača (U stvarnom glasanju tek 1 posto²⁹ dalo je glas za zelene stranke. Da li zbog toga što su bile lokalne?) pokazuje obilježja racionalnog ponašanja za koje su izbori najdirektnije povezani uz rješavanje konkretnih problema. Kako se ovdje radi o grupi koja pokazuje izrazito postmodernističku orijentaciju, čini se zanimljivim ispitati što više njezinih osobina, kako bismo na taj način stekli uvid u eventualne šanse da u sredenijim prilikama ova pitanja i vrijednosne orijentacije dođu u prvi plan, kao i drugdje u Europi. U protivnom, naša će se europska orijentacija pretvoriti u dalek i neostvariv san.

²⁷ *Ibidem*, str. 60—61.

²⁸ Ovi su postoci izračunati na bazi tri odgovora o vrijednostima koje su biračima najbliže: ukupni postotak 300%! prema I. Šiber: »Nacionalna vrijednosna i ideologijska uvjetovanost, stranačkog izbora«, u: *Hrvatska u izborima '90*, op. cit., str. 103.

²⁹ I. Grdešić, op. cit., str. 80.

Pogledajmo prvo koje su općine pokazale postmodernističku orijentaciju iznad, odnosno ispod, prosjeka za Hrvatsku. U tom smislu prednjači Pula sa 8,38 posto potencijalnih birača, zatim Županja sa 5,83 posto, Koprivnica — 5,56 posto, Zabok — 4,76 posto, Gospić — 4,12 posto, Osijek — sa 3,83 posto predstavlja prosjek, dok su u ostalim općinama koje su sačinjavale uzorak, ove orijentacije ispod prosjeka: Zagreb — 3,24%, Vrginmost — 2,93%, Vrbovsko — 2,21%, Split — 1,9%,* Omiš 1,13% i Knin 0%.

Što se tiče karaktera mjesne zajednice orijentacije prema zelenim strankama nešto su prisutnije u seoskim mjesnim zajednicama — 4,05% prema 3,68% u gradskim mjesnim zajednicama i 3,29% u prigradskim mjesnim zajednicama. Žene su češće potencijalni birači s postmodernističkim orijentacijama — 4,36% prema 3,16% muškaraca.

Potencijalni birači se najčešće nalaze u najmlađoj dobnoj skupini od 18—27 godina — 5,96% svih birača odnosno 39% onih koji pokazuju »zelenu« orijentaciju, a potom ta orijentacija opada ravnomjerno sa starenjem: 3,33% u dobi od 28—40 godina, 3,13% u skupini od 41—50 godina, 2,65% u skupini od 50—60 godina i 1,92% u dobi od 61 i više godina.

Po nacionalnosti, »zelene« orijentacije su iznad prosjeka prisutne kod Muslimana 4,42% i Hrvata 4,08%, a ispod prosjeka kod Srba 1,89% i Crnogoraca — 1,54%. U zanimanju prednjače znatno iznad prosjeka osobe na školovanju (učenici, studenti) — 6,60%, a zatim stručnjaci sa VSS — 3,94% i radnici — 3,80%, službenici — 3,49%, 3,37% obrtnici i 3,33% nezaposleni; 3,09% domaćice, 2,83% umirovljenici, a najmanje vojna lica i lica zaposlena u policiji — 2,08% te poljoprivrednici 0,93%.

Prema obrazovanju, ima ih 4,47% u kategoriji s višom stručnom spremom, a 4,34% među onima koji imaju srednju stručnu spremu, što predstavlja 45,56% svih koji su se izjasnili za »zelene« stranke. Podjednako ih je među onima s visokom i nižom stručnom spremom (3,14% odnosno 3,13%), a najmanje u kategoriji kvalificiranih radnika — 2,53%.

Što se tiče vjeroispovijesti, ima ih srazmjerno najviše među pripadnicima »drugih« vjeroispovijesti — 7,09%, potom među ateistima — 4,09%, 3,78% među katolicima, što je ujedno 62,50% svih koji su se orijentirali prema »zelenoj« alternativni. S obzirom na odnos prema religiji, znatno iznad prosjeka — 7,81% — ima onih koji nisu sigurni da li vjeruju ili ne vjeruju, a 3,68% među onima koji nisu religiozni, ali nemaju ništa protiv toga da drugi vjeruju, 3,31% među vjernicima, odnosno 2,88% među uvjerenim vjernicima tj. među onima koji odlaze u crkvu i prihvaćaju sve što njihova vjera uči.

Među »zeleno« orijentiranim potencijalnim biračima 92,13% nisu bili članovi ni jedne partije, a u prošlosti njih 80% nisu bili članovi vladajuće partije SK, dok je

* Interesantno je da je upravo u toj općini izabran jedini »zeleni« kandidat za Sabor; kako je on ujedno bio kandidat SDP — sigurno je da je ovakva njegova profilacija bila presudna za izbor.

18,89% nekada bilo u članstvu SK. Već ranije istaknuta racionalna orijentacija ovih birača manifestira se u razlozima izbora i preferencije stranke — u 56% slučajeva navodi se najbolje rješenje konkretnih problema, pri čemu su smatrali da stranke zelene orijentacije nude najbolja rješenja problema: zaštite okoliša 31,67%, povezivanja i suradnje s Europom — 15,83%, socijalne sigurnosti — 15%, razvoja znanosti, kulture i obrazovanja — 12,92% i ekonomske situacije — 11,25%.

U percepciji neravnopravnosti koje postoje između raznih društvenih grupa, ova grupa birača vidi izrazitije neravnopravnosti između proizvodnje i administracije — 23,03%, različitih nacija odnosno nacionalnosti — 21,82% te zaposlenih i nezaposlenih — 12,73%. Što se tiče uspješnosti zelenih stranaka u rješavanju neravnopravnosti — potencijalni birači vide najčešće njihov najveći uspjeh u rješavanju neravnopravnosti ljudi s poteškoćama u životu (invalida, bolesnih i sl.) i drugih ljudi — 20,26% slučajeva, a potom u odnosima među raznim nacijama ili narodnostima — 18,95% i odnosima između proizvodnje i administracije — 13,07%.

Najizraženija politička vrijednost je europska orijentacija, koja je kod potencijalnih birača »zelenih« stranaka prisutna znatno iznad prosjeka i vodi u 42,51% slučajeva; više nego kod potencijalnih birača Koalicije, gdje je bila prisutna sa 41,09%, a kod HDZ — sa 38,72%.

Od socijalnih vrijednosti potencijalni birači stavljaju na prvo mjesto pošten rad — 33,33%, i po tome opet prednjače pred biračima HDZ-a i Koalicije, kojima je vrijednost poštenog rada također na prvom mjestu, ali je srazmjerno manje prisutna: 27,44% kod HDZ-a i 25,88% kod Koalicije. Sloboda je za potencijalne birače svih spomenutih stranaka na drugom mjestu, samo je razmjerno mnogo više prisutna kod HDZ-a — 23,12% i Koalicije 22,18%, nego li kod Zelenih — 14,94%. Za Zelene i potencijalne birače HDZ-a na trećem mjestu je pravda: u 13,22% odnosno 12,47% slučajeva. Kod birača Koalicije na trećem mjestu je privatno vlasništvo — u 12,44% slučajeva.

Problemi za koje postmoderno orijentirani birači smatraju da zelene stranke nude najbolja rješenja ukazuju na njihove specifičnosti*, jer stavljaju zaštitu okoliša na prvo mjesto — u 31,67% a potom suradnju s Europom — 15,83% i socijalnu sigurnost u 15% slučajeva. Što se pak tiče vrijednosti koje smatraju odlučnima za programe zelenih stranaka, ponovno je zaštita okoliša na prvom mjestu (22,90%), a potom dolaze mir i sigurnost s vrlo bliskim frekvencijama — 21,76% i 14,89% europska orijentacija.

Percepcija izbora 1990. kao političkog procesa pokazuje da je među »zeleno« orijentiranim biračima bilo manje od prosjeka onih kojima su bila jasna sva važna pitanja vezana uz načine predlaganja i glasanja (7,78% prema 15,28%), ali ih je znatno više od prosjeka (56,67%) među onima kojima su ta pitanja jasna u općim crtama (prosjeck — 45,44%). Po stupnju zainteresiranosti njihova je izrazita zainteresiranost znatno ispod prosjeka (22,47% prema 45,98%), dok njihova osrednja zainteresiranost daleko prelazi prosjek (62,92% prema 43%), a i nezainteresiranost

* Naprijed su navedene percepcije potencijalnih birača vodećih stranaka.

je nešto iznad prosjeka (14,61% prema 11,02%). Vlastiti stupanj zainteresiranosti, međutim, ne djeluje na njihove percepcije zainteresiranosti sredine u kojoj žive i rade: njihove percepcije gotovo se ne razlikuju od prosječnih rezultata za cjelokupno biračko tijelo, za razliku od birača HDZ koji svoju visoku zainteresiranost pripisuju cjelokupnom biračkom tijelu znatno iznad prosjeka (60,55% prema 46,51%).

Što se tiče percepcije o tome da li će izbori biti poštenu («fer») — potencijalni »zeleni« birači, iznad prosjeka smatraju da će oni biti uglavnom poštenu (48,89% prema 38,81%), a ispod prosjeka da će biti potpuno poštenu (6,67% prema 13,53%) ili nepoštenu (7,78% prema 9,70%).

Među ovim biračima malo je onih koji su nastojali druge uvjeravati da glasuju kao i oni: 2,22% prema prosjeku od 20,25% i HDZ, gdje je čak 35,13% izrazilo takva nastojanja, kod SKH-SDP ovo je nastojanje pokazalo 23,98%, a Koalicije — 8,64% birača. Što se tiče značaja izbora, »zeleno« orijentirani birači ispod prosjeka pridaju najveći značaj izborima (38,20% prema 46,47%), dok je kod birača HDZ takav značaj pridan u 67,72% slučajeva, ali ih nešto više od prosjeka (30,34% prema 28,30%) percipiraju kao veoma značajne.

Najviši stupanj zainteresiranosti za ishod izbora ovi birači pokazuju u izrazito manjoj mjeri od prosjeka (11,36% prema 40,85%), suprotno biračima HDZ (54,76%), dok su znatan i neznatan stupanj zainteresiranosti kod njih prisutni u mjeri koja nadilazi prosjek. Među razlozima koji su ih odbili od SK — oni nešto iznad prosjeka navode razlog odgovornosti SK za to što su zemlju doveli u krizu (38,82% prema 35,29%), ali znatno iznad prosjeka uvjerenje da je u SK Hrvatske bilo premano demokratskih promjena koje bi osigurale novu politiku u budućnosti (21,18% prema prosjeku od 5,46%), kao i uvjerenje da će druge političke stranke bolje i potpunije izraziti njihove interese i političke stavove (20% prema 10,34% u prosjeku).

Što se tiče potrebe stvaranja koalicije, poput većine i birači Zelenih smatraju da njihove stranke ne bi trebale stvarati koalicije — 100%. No, u odgovoru na to s kojim bi strankama njihova stranka mogla ući u koaliciju začuđuje da nasuprot izrazito velike razlike u nizu indikatora između potencijalnih birača HDZ, KNS i Zelenih, postoji gotovo u istoj mjeri izražena spremnost na suradnju. Tako je spremnost HDZ i KNS za 1% veća nego li spremnost Zelenih, no ako granicu koaličijske prihvatljivosti odredimo sa 50%,³⁰ onda je Zelenima bila prihvatljiva jedino Koalicija narodnog sporazuma, 56% prema 57%. Za HDZ 41% prema 42%. Zeleni su bili najprivlačniji Socijalističkom savezu u 67% slučajeva i SKH-SDP u 65%, ali ta privlačnost nije bila u istoj mjeri obostrana, jer je sa strane Zelenih izražena u 40% slučajeva za socijaliste i 31% za SKH-SDP.

U pitanjima izbornih strategija birači Zelenih su znatno manje od prosjeka skloni negativnom glasovanju koje je usmjereno protiv prijetućih opasnosti i nepoželjnih ishoda u slučaju pobjede određene stranke. Tako Zeleni iskazuju namjeru negativ-

³⁰ I. Grdešić, op. cit., str. 88.

nog glasanja u 19,77% slučajeva, prema prosjeku od 28,35%, od koga se mnogo ne udaljava ni jedna značajnija stranka: HDZ — 26,90%, KNS — 23,31%, SKH-SDP — 28,98%. Naglašenu strategiju negativnog glasanja iskazali su samo birači SDS-a: 39,80%.

Vezanost za narod odnosno stupanj identifikacije može biti veći ili manji, a mehanizmi putem kojih se ona ostvaruje različiti. Ovdje se prije svega razlikuju mehanizam moralnog i kalkulativnog uključivanja: kod prvog se barata simbolima, a kod drugog nagradama. U ispitivanju je bilo ponuđeno pet mehanizama moralnog i dva kalkulativnog uključivanja. Po intenzitetu uključivanja kod potencijalnih birača zelenih stranaka svi su mehanizmi simboličkog uključivanja percipirani znatno ispod prosjeka, osim tradicije, a kod kalkulativnih najbliže je prosjeku zeleni birač s obzirom na ekonomski interes. Stavimo ga u odnos s biračima značajnijih stranaka:

Za moj narod me veže	STRANKE									
	UKUPNO		Zeleni		HDZ		KNS		SKH-SDP	
	jako veže	ne veže	jako veže	ne veže	jako veže	ne veže	jako veže	ne veže	jako veže	ne veže
jezik	76	4	58	5	89	2	85	1	66	8
religija (vjera)	42	32	33	43	73	5	51	17	11	64
navike, običaji i tradicija	66	4	58	7	79	1	71	4	55	6
povijest	66	5	46	11	77	3	73	2	62	8
kultura	70	4	58	8	78	2	78	1	67	5
ekonomski interes	60	10	51	12	72	6	59	8	54	13
politički interes	44	20	25	37	58	12	46	17	40	22

Jezič i povijest su instrumenti identifikacije kod kojih Zeleni najviše odstupaju od prosjeka, a pogotovo od birača HDZ i KNS. U cjelini, oni pokazuju znatno niži stupanj identifikacije sa svojim narodom nego prosjek birača, što govori o manjoj mogućnosti njihove manipulacije putem konstitutivnih simbola naroda, kao i većoj sklonosti spram ciljne u odnosu na vrijednosnu racionalnost.

Što se tiče ideološke samoidentifikacije na liniji lijevo—desno, u prosjeku su najprisutnije centrističke orijentacije — 35,35%. Kod zelenih birača one su prisutne znatno iznad prosjeka: 59,52%. Slično je kod KNS — 52,62%, dok je kod HDZ krajnje desna orijentacija prisutna iznad prosjeka, a isto vrijedi i za centralističke orijentacije HDZ. Na drugom — lijevom ekstremu našla se SKH-SDP, kod koje su izrazito lijeve orijentacije prisutne znatno iznad prosjeka. Bez obzira na upitnost lijevo—desno dihotomije spram njezina sadržaja, kao i okolnosti da se ovdje radilo o samoidentifikaciji — pokazalo se da Zeleni nisu lijevi i da s vremenom nužno postaju »crveni«, već su oni izrazito centristički orijentirani, što pokazuje mogućnost ulaska u koaliciju kako s desnim tako i s lijevim opcijama, pri čemu ciljna racionalnost dolazi uvijek ispred vrijednosne racionalnosti — vrijednosno racionalne orijentacije svojstvene su i ekstremnoj desnici i ljevici.

Zaključak

Istraživanje izbora 1990. kao mogućeg pokazatelja postmodernističkih orijentacija u hrvatskom političkom životu ima svoje opravdanje.

Bez obzira što su se izbori održavali u situaciji izrazito duboke ekonomske i političke krize, koja daje mogućnost da se u prvi plan stavi vrijednosna racionalnost, manipuliranje simbolima i ponašanje vođeno emocijama — dakle, iracionalno ponašanje — postmodernistička orijentacija kao izrazito ciljno racionalna ipak je zabilježena.

Programi stranaka, izuzev stranaka zelene orijentacije, nisu u takvim prilikama uopće morali iskazivati artikulaciju najvećeg broja interesa biračkog tijela operacionaliziranih na razinu stvarnih životnih problema za koje nude određena konkretna rješenja. Predpolitička pitanja plijenila su pažnju i emocije, a za njih je dovoljno da programi sadrže stavove, načelne orijentacije. Sve drugo, ako je i spominjano, spominjano je samo zbog imidža (modernog, postmodernog).

Pa ipak postmodernističke orijentacije nisu izostale: ponudile su ih zelene stranke, a manji dio birača pokazao je da im takvi problemi i orijentacije nisu strani. Njihov portret pokazuje prije svega da su to iznad prosjeka ciljno racionalno orijentirani birači, da ih je s obzirom na način uključivanja u sistem teže manipulirati putem simbola. Postmodernistički orijentirani birači najzastupljeniji su u najmlađoj dobnoj skupini. Oni nisu ni lijevo ni desno orijentirani — oni su jednostavno *vremenski ispred* ostalih.

Za očekivati je da će ove orijentacije u Hrvatskoj, kad se oslobodi svojih »pret-političkih« pitanja, biti mnogo jače prisutne, a na dnevni red stavljat će ih zasigurno još u većoj mjeri generacije koje tek dolaze na političku scenu. Hoće li to dovesti do evolucije klasičnih modernih partija koje će u svoj program uspješno uklopiti postmodernu problematiku ili će postati stvar novih partija postmoderne, ostaje da se vidi.

Inge Perko-Šeparović

POSTMODERN VALUE CHOICES IN THE 1990's

Summary

For almost two decades we have been witnessing phenomena that have brought about a crisis in technocratic ideology. Economic growth has failed to bring about the general welfare that had been promised and instead the world has had to face a crisis of global proportions. The global crisis is determined by the constant decrease of the quality of living in all parts of the world; this opens the problem of how the human species can survive. The environment problem has entered the main political currents. Thus the United Nations have reacted to the problem of the global crisis by an appeal for political action within which the policy of »sustainable development« has been accepted. The concept of sustainable development calls for a radical change of institutions, values, aims, structures, and processes in modern society — their transformation into values, aims, structures, and processes of postmodern society.